

**MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ VE ENFORMEL İLİŞKİLER AĞI:
GİRESUN'DA ÇALIŞAN MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA****AN ESSAY ON SEASONAL AGRICULTURAL LABORS AND THE
INFORMAL RELATIONSHIP SYSTEM IN GİRESUN**

*Kasım KARAMAN**
*Ali Sirri YILMAZ***

Özet:

Türkiye’de her yıl binlerce tarım işçisi, ekim/dikim, çapa, hasat dönemlerinde, başta Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere, oluşan iş gücü talebini karşılamak için, çoğunlukla, Ege, İç Anadolu, Karadeniz ve Çukurova Bölgelerine göç etmektedir. Gezici ve/veya geçici mevsimlik tarım işçileri olarak tanımlanan bu iş gücü ile iş gücü talebi olan tarımsal işletmeler arasında ücret karşılığı ilişki kuran, yörelere göre dayıbaşı, elci, çavuş olarak isimlendirilen tarım araçları bulunmaktadır.

Mevsimlik tarım işçileri, genellikle, taşıma, barınma, sağlık, temizlik, eğitim, sosyal güvenlik gibi olumsuz yaşam şartları ve çalışma ortamlarıyla gündeme gelmektedir. Son yıllarda söz konusu problemlerin çözümü için yasal düzenlemeler yapılmakta; mevsimlik tarım işçilerinin hakları güvence altına alınmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışma, Giresun ve çevresinde fındık toplamak için gelen mevsimlik tarım işçileri ile işveren ve araçlar arasında karşılıklı güvene dayalı oluşan ve yıllardır devam eden enformel ilişkiler sisteminin yapısını ve işleyişi konu edinmektedir. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmada yüz yüze görüşmeler ve katılımlı gözlemlerle elde edilen veriler betimlenmiş ve diyagramlarla somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik Tarım İşçileri, Tarım, Tarım Araçları, Enformel İlişki.

Abstract:

In Turkey, thousands of agricultural labors immigrate for needs of agricultural labor, in planting, weeding and harvest seasons, to Aegean, Central Anatolia, Black Sea and Çukurova Regions from East and South-East Anatolian Regions every year.

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü – Giresun
kasim.karaman@giresun.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi MYO Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü – Giresun
ali.sirri.yilmaz@giresun.edu.tr

Agricultural agents, called daybaşı, elci and çavuş according to territory, relate to agricultural labor, called mobile and/or temporary seasonal labor and agricultural holdings those need agricultural labor, with a fee.

Seasonal agricultural labors, generally, come up negative living conditions and work environment, such as transport, shelter, health, hygiene, education, social insurance. In the last years, for solutions of the related problems, legal regulations have been made; the rights of the agricultural labors have been studied for guarantee by the government.

The subject of this study is system of informal faith-based relation's structure and process between agricultural labors those come to Giresun and its region for harvesting hazelnut, employer and agricultural agency. In this study, it is preferred qualitative method, data, obtained by use of interviews and field observations had been described and concreted with diagrams.

Key words: Seasonal Agricultural Labor, Agriculture, Agricultural Agency, Informal Relation.

Giriş

Küreselleşen tarım-gıda sektörü, üretimden tüketime kadar çeşitli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Toprak sahipliği, teknoloji, tarımda eşitsizlikler, ürün çeşitliliği, tohum, organik tarım, ekolojik problemler, gıda güvenliği, gıda sistemleri, tarım-gıdada ulus-devletin rolü, uluslar arası ve ulus ötesi oluşumlar, politikalar, tarımsal iş gücü, cinsiyet vb. konular, sosyologlar için yeni ve önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Sosyolojideki bu yeni araştırma gündemi, geleneksel kır sosyolojisiyle ilişkili olarak "yeni kır sosyolojisi" olarak adlandırıldığı gibi (Newby, 1993: 68), kır sosyolojisinden ayrı, "tarım ve gıda sosyolojisi" şeklinde sosyolojinin yeni bir alt bilim dalı olarak da tanımlanmaktadır (Bonanno, 2009: 29).

Türkiye'de 1980'lerden sonra hızlı liberalleşme süreci başlamıştır. Bu süreç, tarım-gıda alanında da kökten değişimlere neden olmuştur. Küreselleşme sürecinin tarıma yansımaları bağlamında Türk tarımındaki dönüşümün toplumsal yansımaları, çok boyutlu bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de de sosyologlar, köy sosyolojisi araştırma alanı içinde, çoğunlukla, ikincil durumda kalan tarım-gıda alanına yönelmeye başlamışlardır. Ne var ki bu alanda araştırmalar henüz yetersiz durumdadır.

Küreselleşme süreciyle ilintili olarak Türk tarımındaki değişim ve dönüşümler, sosyolojik boyutuyla da araştırılmaya muhtaç bir alandır. Araştırılmaya muhtaç bir başka alan da Türk tarımının kendi bünyesinden kaynaklanan ve geçmişten beri süregelen coğrafi yapı, iklim, toprak

dağılımı, bölgesel eşitsizlikler, eğitim, teknoloji kullanımı gibi nedenlere bağlı çevresel, sosyo-ekonomik, politik ve kültürel problemlerdir.

İşgücü talebi ve arzı, Türkiye’de tarım alanında temel problemlerden birisidir. Mevsimlik tarım işçiliği olarak da ifade edebileceğimiz olgu, genellikle, taşıma, barınma, yeme-içme, sağlık ve eğitim gibi dışsal görüntülerle değerlendirilmekte ve çoğunlukla da olumsuzluklarla gündeme taşınmaktadır. Söz konusu olumsuzluklar, bu olgunun önemli bir parçası olup göz ardı edilemeyecek kadar önem arz etmektedir. Söz konusu problemin çözümü noktasında son yıllarda yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin, problemin çözümü noktasında henüz yeterli ve tatmin edici sonuçlar üretmediği de bir gerçektir.

Bu çalışma mevsimlik ya da gezici tarım işçilerinin dış faktörler olarak da ifade edebileceğimiz taşıma, konaklama, sağlık, beslenme ve eğitim gibi sorunları yanında, temelde, konunun aktörleri olan işçi, işveren ve araçlar arasındaki enformel ilişkilere odaklanmaktadır. Çalışma, Giresun ve çevresine fındık toplamak için, çoğunlukla, Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden gelen mevsimlik işçiler, araçlar ve işveren durumundaki fındık üreticileriyle sınırlandırılmıştır. Çalışma, mevsimlik tarım işçileriyle özdeşleşen olumsuzlukların giderilmesi için yapılan yasal düzenlemeler ile problemin çözümüne katkı sağlamak üzere çalışmalar yürüten diğer kurum ve kuruluşlara, bilgi birikimi sağlayacaktır. Nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmada mevsimlik işçiler, işverenler ve araçlarla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş, ses kayıt cihazları kullanılmış ve elde edilen veriler betimlenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Tarımsal Yapılar ve Toprak Sahipliği

Türkiye’de tarım sektörü, hizmetler sektörü dışında en önemli istihdam alanı durumundadır. Aralık 2010 verilerine göre 15+ yaş üzeri istihdam oranı hizmetler sektöründe %48,5, tarımda %24,6’dır (TUIK,2011). Ancak bu önemli istihdam alanı birçok yapısal, ilişkili olarak da, toplumsal problemlere sahiptir.

Tarım alanında, Türkiye’nin en önemli problemlerinden birisi toprak dağılımındaki eşitsizliklerdir. Yıllardır gündemde olan ama bir türlü gerçekleştirilemeyen toprak reformu, eşitsizlikleri daha da derinleştirmekte ve çözümünü güçleştirmektedir. Ege, İç Anadolu, Marmara, Akdeniz, Karadeniz bölgelerinde tarım arazileri, başta miras yoluyla olmak üzere, sürekli küçülmekte ve giderek geçimlik olmaktan çıkmaktadır. Diğer taraftan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde, arazilerin büyük bir bölümü küçük bir azınlığın kontrolündedir. Bu durum bölgede çoğunluğun topraksız ya da çok az toprağa sahip olma nedenidir.

2001 Genel Tarım Sayımı, tarımsal işletmeler (hane halkı) anketi verilerine göre Türkiye'de 3.022.127 tarım işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmeler içinde yalnız kendi arazisini işleten işletme sayısı 2.458.263 (yaklaşık %81)'tür. İşletme büyüklüklerine (hektar) bakıldığında ise yalnız kendi arazisini işletenlerin yaklaşık %6,5'inin -5 dekar, %10,5'inin 5-9 dekar, %19'unun 10-19 dekar, %32'sinin 20-49 dekar, %18'inin 50-99 dekar, %10'nun 100-199 dekar, %4'ünün 200-499 dekar ve %0,5'inin de 500+ dekar araziye sahip oldukları görülmektedir (TUİK, 2009).

Toprak büyüklüğü, geleneksel olarak, tarımda bir tabakalama ölçütü olarak kabul edilmektedir. Ancak söz konusu tabakalama ölçütünün yeterli olup olmadığı tartışılır olmuştur. Zira toprağın sulanabilir olması, arazi yapısı gibi özellikler, toprak büyüklüğünün tabakalama için her zaman kullanılabilir bir ölçüt olmadığını gösterir (Boratav, 2004: 87).

Toprak büyüklüğü dışında işletme sermayesi, kullanılan teknoloji, ücretli iş gücü kullanımı, ürün türü gibi ekonomik ve sosyal göstergeler de birer tabakalama ölçütü olarak kullanılabilir (Altan, 1987:38). Örneğin, tarımsal yapıları, işgücü kullanımına bağlı olarak tabakalayan Boratav, aile emeğine dayalı tarımsal yapıları *küçük çiftçilik*, ücretli işgücüne dayalı tarımsal yapıları da *kapitalist çiftçilik* olarak tanımlamaktadır. Ancak ücretli işgücü kullanımı her zaman, mutlak kapitalist çiftçilik göstergesi sayılmamalıdır. Bir tarımsal yapıda ücretli işgücü, aile emeğine dayalı işgücünden daha düşük ise, bu durumda, tarımsal yapı kapitalist olarak değerlendirilmemelidir (Boratav, 2004: 41).

Tarımsal yapıları farklı ölçütleri bir arada kullanarak değerlendiren karma yöntemler de bulunmaktadır. Ploeg tarımsal yapıları, bizzat toprağın sahibinin ve temel üretim araçlarının sahibi olma ve aile emeğine dayalı iş gücü kullanımı ile üretimin geçimlik ve aynı zamanda pazara yönelik olma özelliklerine sahip işletmeleri *köylü tarımı*; başlıca özelliği teknolojiler, endüstriyel girdiler ve kredilerle şekillenmesi, sürekli büyüme ve genişleme arzusu içinde olması, üretimin oldukça uzmanlaşmış ve tamamıyla pazar yönelimli olması özelliklerini taşıyan *girişimci tarım* ve büyük ölçekli ortaklıklarla kurulan, dünya çapına yayılabilme kabiliyetine sahip, tarımsal ihraç kalkanlarıyla korunan ve en yüksek kar etmek üzere kurulmuş, çoğunlukla maaşlı işçiler çalıştıran *kapitalist tarım* biçiminde ele almaktadır (Ploeg, 2008: 1-2).

Tarımsal yapıların aile işletmeleri olmaktan çıkıp pazara dönük üretime yönelmeleri arazi mülkiyeti, üretim araçları, pazarlama yöntemleri gibi birçok değişime neden olmaktadır. Söz konusu değişim süreci aynı anda ve aynı derecede gerçekleşen bir süreç değildir; farklı ülkelere, ülke içinde farklı bölgelere ve işletmelere göre şekillenebilmektedir. Bu çerçevede bazı bölgeler ve işletmelerin iş gücü ihtiyacı artarken diğerlerinde iş gücü arzı

oluşabilmektedir. Türkiye açısından geçici/mevsimlik iş gücü, oluşan arz ve talep dengesini sağlayan kurumlardan birisi olarak dikkat çekmektedir.

1.2. Mevsimlik Tarım İşçileri

Türkiye'de başta toprağa sahip olmayan ya da yeterince toprağı bulunmayan çiftçiler olmak üzere, tarım işletmelerinin miras gibi çeşitli nedenlerle giderek küçülmesi ve parçalı hale gelmesi birçok işletmeyi kendine yeterli olmaktan çıkarmıştır.

Kendi tarım işletmelerinden yeterli geliri elde edemeyen az topraklı veya topraksız aileler, geçimlerini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelere gezici (mevsimlik) ve/veya geçici (günübirlik) olarak giderek çalışmak zorunda kalmaktadır. Özellikle pamuk, fındık, çay, tütün, üzüm, havuç ve şekerpancarı tarımının yoğun olarak yapıldığı Çukurova, Karadeniz, Ege ve iç Anadolu Bölgelerine; ekim/dikim, çapa, sulama ve hasat dönemlerinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu Bölgelerinden gezici ve/veya geçici tarım işçileri, çoğunlukla aileler birlikte, göç etmektedir. Bu işçilere "*günübirlik*" (*geçici*) ya da "*mevsimlik*" (*gezici*) işçi denilmektedir (Yıldırak vd., 2009: 62).

Günübirlik (*geçici*) ya da "*mevsimlik* (*gezici*) işçiler son yıllarda özellikle yaşam şartlarındaki olumsuzluklarla gündeme gelmekte, konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bu olumsuzluklar üzerine yoğunlaşmaktadır (Kaleci, 2007; Pelek, 2010; Türk, 2006; Yıldırak vd, 2009; Geçgin, 2009). Geçici ya da gezici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam şartlarıyla ilgili bulguları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Taşıma: Mevsimlik işçilerin çalışma yerlerine ulaşımı, uygun olmayan araçlarla ve şartlarda gerçekleşmektedir.
- b. Barınma: işçiler çoğunlukla barınma için uygun olmayan yerlerde ve çadırlarda kalmaktadırlar.
- c. Sosyal Güvenlik: Mevsimlik işçiler çoğunlukla, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir.
- ç. Eğitim: Mevsimlik işçilerin çocukları ya okula gitmemekte ya da iş dönemlerinde devamsızlık yapmaktadırlar.
- d. Sağlık: Kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere mevsimlik işçilerin çalışma ve barınma şartlarına bağlı nedenlerden dolayı rahatsızlıkları bulunmaktadır. Yaygın bulaşıcı hastalıkların görülme sıklıkları artmaktadır.
- e. Temizlik: Mevsimlik işçilerin yerleştikleri yerlerde yeterli temiz su, tuvalet ve kanalizasyon sistemleri bulunmamaktadır.
- f. Beslenme: Mevsimlik işçiler yeterli ve sağlıklı beslenme şartlarına ve imkânlarına sahip değildir.

g. Ücret: Mevsimlik işçilerin ücretleri diğer yerli çalışanlarla aynı oranda değildir. Çoğunlukla daha düşük ücret almaktadırlar.

ğ. İşveren ve aracılara ilgili şartlar: iş bulma, ücret miktarı, ücretleri alma, aracı komisyonu, işverenin çalışma saatini artırma ve daha fazla iş gücü beklentileri mevsimlik işçileri zorlamaktadır.

h. Dışlanma: Mevsimlik işçiler, kendilerinin çeşitli nedenlerle dışlandıklarını düşünmektedirler.

Mevsimlik ya da gezici tarım işçilerinin içinde buldukları olumsuzlukları gidermek ve daha iyi şartlarda çalışmalarını sağlamak amacıyla bazı tedbirler alınmakta ve düzenlemeler yapılmaktadır. Bakanlıklar, valilikler, kaymakamlıklar ve diğer il-ilçe yerel yönetimleri aracılığıyla mevsimlik/gezici tarım işçilerinin hem çalışma şartlarını hem de yaşam şartlarını iyileştirilmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çerçevede Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “*mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve sosyal hayat koşullarını bütünsel ve çok boyutlu bir bakış açısıyla belirleyerek, oluşturulan faaliyet planı çerçevesinde iyileştirme*”ler yapmak amacıyla “*Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı*” başlıklı bir çalışma gerçekleştirmiştir (ÇSGB, 2010).

Gezici/geçici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine dönük yapılan çalışmaların yanında, gezici/geçici tarım işçiliğinin geleceğine ilişkin ön görüşler de yapılmaktadır. Gezici/geçici tarım işçilerini büyük oranda arz eden Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinden, GAP projesi tamamlandığında, diğer tarımsal bölgelere gerçekleşen mevsimlik göçlerin duracağı hatta tersine dönebileceği ifade edilmektedir. Nitekim bölgede gerçekleştirilen bir araştırmadan elde edilen bulgulara göre sulama bölgesindeki köylere gelen mevsimlik göçlerin sözü konusu köylerden başka yerlere giden mevsimlik göçlerin ortalama olarak üç katına ulaşmış olduğudur. Dolayısıyla sulama ve kalkınma projeleri GAP bölgesini nüfus çeker duruma getirmektedir. Araştırmanın önemli bulgularından bir başkası da proje tamamlanmamış olmasına karşın sulanmaya başlamış olan köylerin büyük bir kısmında toprak ağalığı hâkimiyetinin zayıflamış olduğu bulgusudur. Bu çevredeki köylerde az sayıda büyük topraklı çiftçi ile orta büyüklükteki ve küçük topraklı çiftçilerin çoğunlukta olduğu yeni bir dönüşüm başlamıştır. Ama yine de hala topraksız haneler önemli bir grubu oluşturmaktadır (Akşit, 2006: 139).

1.3. Tarım Aracıları

Türkiye’de iklim, arazi yapısı ve arazi sahipliği gibi değişkenlere göre çeşitlilik gösteren ve özellikle belli bir dönem içinde hasat edilme zorunluluğu nedeniyle oluşan tarımsal iş gücü talebi, kalifiye olmayan ve çoğunlukla herhangi bir meslek grubu içinde yer almayan kırsal işsizler için

geçici de olsa bir istihdam alanı oluşturmaktadır. Söz konusu arz talep ilişkileri, genellikle, geleneksel yöntemlerle sürdürülmektedir.

Gezici ve geçici tarım işçiliğinde işgücü arz-talep dengesinin sağlanmasında tarım aracıları önemli rol oynamaktadır. Tarım aracıları, gezici ve geçici tarım işçilerinin ve işverenlerin işle ilgili olarak bir birleri ve resmi kurumlarla ilişkilerini düzenleyen, sorunlarına çözüm arayan, haklarını savunan, iş ve işçi bulmada, ücretin belirlenmesinde yardımcı olan ve Türkiye İş Kurumunca da meşru sayılan bireylerdir. Tarım aracıları bölgelere göre elçi, dayıbaşı ve çavuş gibi isimlerle anılır, bir yerde işveren, diğer yerde de işçilerin haklarını savunduklarından iki kesim arasında köprü görevi yaparlar (Yıldırak vd., 2009:159).

Boratav, tarımsal işgücünün aracılar (elçi, dayıbaşı, çavuş gibi) vasıtasıyla kontrolünü yarı-feodal bir sistem olarak ele alır. Buna göre, tarımsal işgücü özgür değildir. Tarım aracılarının işgücü üzerinde denetimi söz konusudur. Tarım aracıları ise kapitalist çiftçilerin kontrolindedir. Dolayısıyla tarımsal işgücü, aracılar yoluyla, kapitalist çiftçilerin denetimi altındadır (Boratav, 2004: 41-42).

Enformel ilişkilerle şekillenen aracı, işçi ve işveren arasındaki ilişkiler, 27.05.2010 tarih ve 27593 Sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan "Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği" ile düzenlenmekte ve bu yönetmelikle tarım aracılarının nitelikleri belirlenmektedir. Ayrıca yönetmelik tarım aracıları, işçiler ve işverenlerin yükümlülüklerini kayıt altına alan "Mevsimlik Tarım İş Sözleşmesi" metni sunmaktadır (İŞKUR).

2. Araştırma Bulguları

2.1. Mevsimlik Tarım İşçiliği İlişkiler Sistemi ve Problemler

2.1.1. Mevsimlik Tarım İşçiliği İlişkiler Sistemi

Uzun, 1975 yılında yapmış olduğu çalışmasında 1970'li yıllarda, Giresun ve çevresinde, diğer bölgelerden gelen mevsimlik işçi gücü kullanımından bahsetmemekte, az da olsa, oluşan işgücü talebinin yerel kaynaklardan, günübirlik ücretli işçilikle karşılandığını dile getirmektedir (Uzun, 1979). 1980'lerden sonra, Türkiye'deki genel değişim sürecine paralel, bölgedeki değişen toplumsal yapı Giresun ve çevre köylerden başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere göç, fındık bahçelerinin bakımı, ürünün hasadı hususunda emek arzında daralmaya neden olmuştur. Diğer taraftan fındıktan elde edilen gelirin, arazilerin miras yoluyla parçalanması gibi nedenlerle, aileler için geçimlik olmaktan çıkması nedeniyle başka işlerde çalışma zorunluluğu, birçok aile için fındık üretimini temel geçim kaynağı olmaktan çıkarmıştır. Nitekim Yılmaz ve Karaman'ın yapmış olduğu

çalışmada¹, 2010 yılı verilerine göre, fındık üreticilerinin yaklaşık %52'sinin fındık üreticiliğini ikinci meslek olarak yaptıkları tespit edilmiştir. Yine söz konusu araştırmaya katılanların, bir kuşak öncesi ebeveynlerinin, fındık üreticiliğini yaklaşık %97 oranında ilk meslek olarak yaptıkları ifade edilmiştir. Sonuç olarak gerek göç nedeniyle başka kentlerde yaşayan gerekse temel geçimini fındık üretimi dışında sağlayan fındık bahçesi sahiplerinin, fındık bahçelerinin bakımı ve fındık hasadı için oluşan iş gücü talepleri, ücretli işçiye duyulan ihtiyacı artırmıştır. İş gücüne duyulan ihtiyacın bir diğer nedeni de, az da olsa, büyük fındık bahçelerine sahip çiftçilerin olmasıdır. İklim şartları nedeniyle fındık toplama sezonun kısa olması ve bölgenin arazi yapısı da işgücüne olan talebi etkilemektedir.

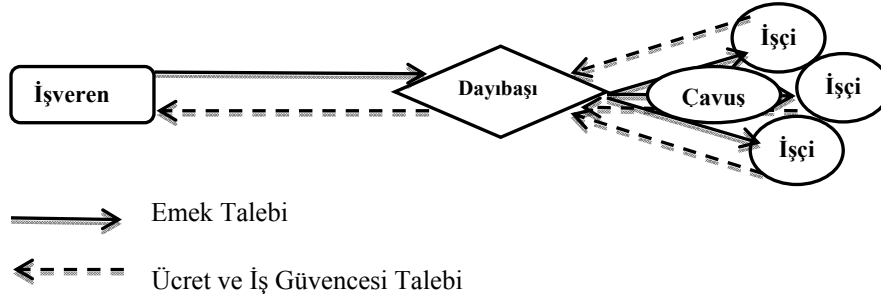
Oluşan işgücü talebinin karşılanması üç şekilde olmaktadır: Giresun ve çevresinden sağlanan (yerli) işgücü, diğer bölgelerden gelen mevsimlik geçici/gezici işgücü ve az sayıda olmakla birlikte, yurtdışından gelen (Gürcü ya da Azeri) işgücü.

İşçi-işveren ilişkileri bağlamında, ekonomik bakış açısıyla ele alındığında, bu üç gurup işgücünün farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Yerel işgücü kaynağı, ürün hasadını çok iyi yapmakta, ancak yüksek ücret talep etmektedir. Diğer bölgelerden gelenler daha düşük ücrete çalışmaktalar ama buna karşılık fındık hasadında yerel işgücü kadar verimli görülmemektedir. Yabancı (yurtdışından gelen) işgücü, ilk iki guruba oranla, en düşük ücrete çalışmaktadır. Ancak bu grupta yer alan işçilerin hem iş verimleri düşüktür hem de toplumsal ilişkilerde uyum problemleri yaşanmaktadır.

Arz-talep bağlamında oluşan işçi-işveren ilişkileri, sadece işçi-işveren ekseninde gerçekleşen bir süreç değildir. Diğer taraftan işçi-işveren arasında ideal anlamda bir işçi-işveren ilişkisi de yaşanmamaktadır. İdeal anlamda iş ilişkisi kuşkusuz hukuki olarak taraflar arasında oluşturulan akitlerdir. Bu da resmi anlaşma ve sözleşmeler ile gerçekleştirilir. Tarımda işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen formel (yasal) düzenlemeler olmasına karşın, araştırma örneğinde işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen yazılı, resmi bir sözleşmeye ulaşılamamıştır. Yapılan görüşmelerde, işçi-işveren ilişkilerinin güvene dayalı, geleneksel, enformel bir sistem etrafında şekillendiği tespit edilmiştir. Zaten hemen hiçbir işte tümüyle formel ilişkilerden de bahsedilemez; insanın var olduğu tüm alanlarda formel düzen ve kurallar kadar enformel ilişkiler de kaçınılmaz ve bir o kadar da zorunludur (Yılmaz, 2007).

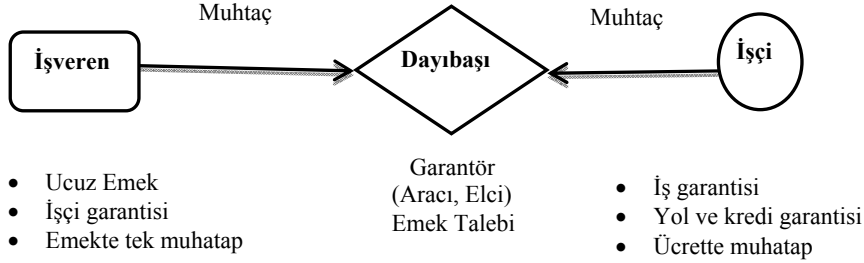
¹ Giresun Üniversitesi Fındık Araştırma Merkezi ve Giresun Ziraat Odası Başkanlığı tarafından desteklenen fındık üreticileri üzerine yapılan bir araştırmanın ön bulgularından elde edilen veriler kullanılmıştır.

İşgücü arzı ile iş gücü talebinin dengelenmesi ve işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi zorunluluğu bir üçüncü aktörü gerekli hale getirmiştir. Bu aktör yörede **dayıbaşı** olarak adlandırılan aracıdır. Bu durumda işçi-işveren-aracı arasında enformel iş ilişki diyagramı şu şekilde oluşmaktadır.

Diyagram 1: Mevsimlik Tarım İşçiliğinde İş İlişki Diyagramı

Mevsimlik tarım işçiliği iş ilişki diyagramında görüldüğü üzere mevsimlik tarım işçiliği ilişkilerinde işverenden dayıbaşı ve işçiye doğru *emek talebi* ve işçiden dayıbaşı ve işverene doğru da ücret ve iş güvencesi talebi söz konusudur. Bu ilişkilere göre dayıbaşı önemli bir konum işgal etmekteyken aynı zamanda en kârlı çıkandır. Çünkü aracılardan işçilerden ve işverenden komisyon almaktadır. Bunun yanı sıra işverenin ödeme yapmaması durumunda dayıbaşı bu sorumluluğu üzerine almaktadır ve işçiye ödemedeki bulunmaktadır. Aynı zamanda işçilere iş taahhüdünde bulunurken bu taahhüdünü iş olmayan zamanlarda onlara gayri-resmi kredi vererek işçiler üzerinde *emek ipoteği* oluşturmaktadır. Dayıbaşı yani aracılardan işveren ile iş anlaşmalarını, çoğunlukla, sezon öncesi sözlü olarak yaparak ve işverenden avans alarak gerçekleştirmektedir. İş Sezonundan önce yapılan bağlantı işveren için daha ucuz işgücü anlamına gelmektedir. Böylece İşveren için işgücüne yoğun ihtiyaç duyulan dönemde işçi bulamama sorunu da ortadan kalkmış olmaktadır. İşverenin iş ve işçi için taşıdığı endişeler işçiler açısından da iş bulamama ve hak ettiği ücreti alamama biçiminde oluşmakta, dolayısıyla aracı vasıtasıyla bu endişeler ortadan kalkmaktadır. Bu doğrultuda iş diyagramı şu şekilde bir ilişkisel hal almaktadır.

Diyagram 2: Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Enformel İş İlişki Diyagramı

Bu noktada, üçlü çalışma ilişkisi içinde karşımıza çıkan işçi, aracı ve işveren tipleri şu şekilde ifade edilebilir:

Mevsimlik Tarım İşçi Tipleri

a. Yerel mevsimlik geçici tarım işçileri.

b. Yabancı (Gürcü, Azeri) mevsimlik tarım işçileri.

c. Diğer bölgelerden (çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden) gelen mevsimlik geçici tarım işçileri.

c.1. Aracısız çalışan mevsimlik tarım işçileri: İş ve para garantileri bulunmamaktadır. İş bulduklarında çalışıyorlar, iş bulamadıklarında çalışmıyorlar. Düşük ücret karşılığında çalışabiliyorlar.

c.2. Aracı vasıtasıyla çalışan mevsimlik tarım işçileri: Hem iş bulma hem de ücretlerini alma konusunda en az problem yaşayanlardır.

Aracı Tipleri

a. Profesyonel aracılar: Elci, dayıbaşı veya çavuş olarak adlandırılırlar. Hem işçiden hem de işverenden komisyon alırlar. Yüzlerce işçiden oluşan bir işgücü arzına sahiptirler. Bu gurupta yer alan aracılar, daha önce iş bağlantısı kurdukları için, işçilerin çalışma gün sayısı da artmaktadır. Bu gurup aracılar, fındık toplama dışında da iş sağladıkları için işçilere sadece fındık toplama sezonunda değil, diğer zamanlarda da çalışma imkânı sunmaktadır. Aracılar işçi dağılımlarında genellikle aile, akraba ya da birbirlerini tanıyanları aynı işyerine yönlendirmektedir. Bu uygulama işçilerde güven hissini artırmaktadır. Aracılar çocuklar için de, düşük de olsa, çalışma imkânı sağlayabilmektedirler.

Aracılar aracılığıyla sağlanan işlerde günlük çalışan işçi sayısı fazla olduğunda (çoğunlukla 10 kişi ve üzeri), yörede “çavuş” olarak isimlendirilen, ek ücret (bir yevmiye daha) alan ve çalışan işçiler arasından aracı tarafından görevlendirilen, hem işçi olarak çalışan hem de bir bakıma aracı temsilciliği yapan görevliler bulunmaktadır.

b. Fırsatçı aracilar: Arz-talep açığı oluştüğunda durumu değerlendirmeyi bilen ve geçici olarak komisyon karşılığı iş ve işçi sağlayan aracılardır. Mevsimlik işçileri taşıyan araç şoförleri bir tür ara aracilar olarak da çalışmaktadırlar. Fırsatçı aracilar, talep durumunda, profesyonel aracilara da komisyon karşılığı işçi sağlamaktadırlar.

İşveren Tipleri

a. Günlük (yevmiye) ücret karşılığı işverenler: İşçiler sabah gelip akşam iş vakti bittiğinde geri dönerler. İşçilerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmezler.

b. İşçilerin barınma ve gıda ihtiyacını karşılayan işverenler: İş sonuna kadar işçilerin temel ihtiyaçlarını karşılarlar.

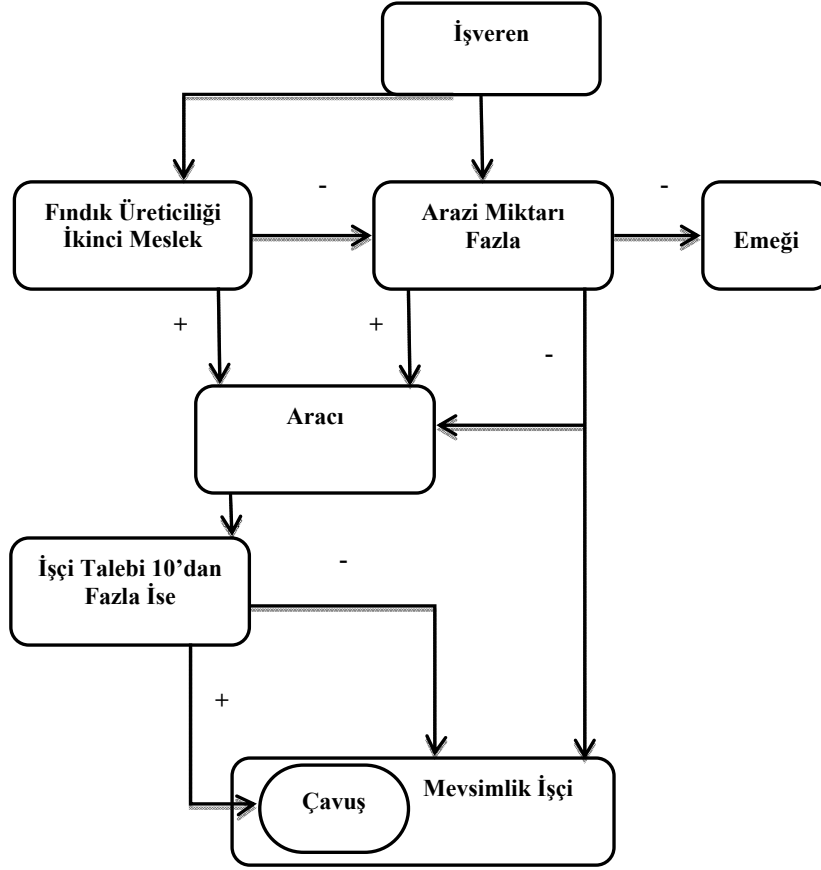
b.1. İşçilere yemek verenler.

b.1.1. Yemek için gıda malzemelerini satın alıp işçilere dağıtan işverenler.

b.1.2. Yemeği hazır olarak işçilere dağıtan işverenler.

b.2. Yemeklik malzeme veya hazırlanmış yemek vermeyip, işçilerin Ücretlerine yemek ücreti de ekleyerek ödeme yapan işverenler.

Tüm bu tanımlamalar ve açıklamalara dayalı olarak fındık toplama işinde, mevsimlik tarım işçiliği sürecinde, işçi-işveren ve aracı arasında oluşan iş ilişkisi ve akışı, *Diyagram 3*'te olduğu üzere gösterilebilir.

Diyagram 3: Mevsimlik Tarım İşçiliğinde İş İlişkisi ve İş Akış Diyagramı

2.1.2. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Problemleri

2.1.2.1. İş, Ücret, İşveren ve Araçlarla İlgili Olumsuzluklar

Mevsimlik tarım işçileri aracı dışı iş buldukları bazı durumlarda ücretlerini almada problem yaşayabilmektedirler. Aracı marifetiyle işe yönlendirilenlerin, genelde, bu tür bir sıkıntısı olmamaktadır. Zira işçi parasını aracından alabilmektedir. Çünkü onun muhatabı arazi sahibi değil, aracıdır. Bunun dışında, işçiler işveren açısından çalışma şartları noktasında bazı sorunlar yaşayabilmektedirler. Yatılı olarak gidilen işlerde yatma ve yeme-içme konularında az da olsa uyuşmazlıklar olabilmektedir. Yapılan saha araştırması süresince işveren açısından iş konusunda herhangi bir problem dile getirilmemiştir.

2009 yılında fındık veriminin düşük olması mevsimlik tarım işçilerini dolayısıyla da araçları olumsuz etkilemiştir. Fındık toplama döneminde Giresun'a gelen işçiler normal şartlarda ortalama 35–40 gün iş bulabilmektedir. 2009 yılı ürün verimi beklenenden düşük olduğu için

ortalama çalışma gün sayısı beklenenin altında gerçekleşmiştir. Bu durum işçilere avans veren ve önceden yapılmış bağlantılara bağlı olarak işçileri buraya getiren araçlar açısından sıkıntılara neden olmuştur. Verimin düşük olması işgücüne olan talebi de azaltmış ve arz-talep dengesi gereği emeği de ucuz hale getirmiştir. 2008 yılında 30–35 TL yevmiye (günlük) almış olan işçiler, 2009 yılında, talebin azalması ve emek arzının fazlalığı nedeniyle günlük 20–25 TL'ye çalışmak zorunda kalmışlardır.

Verim düşüklüğüne bağlı arz-talep dengesizliği Giresun ve çevresinde mevsimlik fındık işçilerinin konaklama merkezlerini işçi meydanı haline getirmiştir. Arz-talep daralması, işverenlerin işçi seçimi konusundaki ölçütlerini de etkilemiştir. Dayıbaşı ve işçilerle yaptığımız görüşmelerde işverenlerin daha çok çalıştıkları gerekçesiyle 20–25 yaşlarında ve arazi yapısı ve dalından fındık toplamaya daha uygun oldukları için uzun boylu işçileri tercih ettikleri belirtilmiştir.

İş gücü talebinin azalması, araçları üç yönde olumsuz etkilemektedir. Birincisi; her bir işçi için aldığı komisyondan dolayı kazancı azalmaktadır. İkincisi; iş karşılığı, kış aylarında işçilere verdikleri avans veya borçları geri almakta zorlanmaktadırlar. Üçüncüsü ise aracının yeterli iş sağlayamamasının aracıya olan güveni azaltmasıdır.

Mevsimlik tarım işçiliğinin en dikkat çekici sorunlarından birisi de çocuk işçilerdir. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nden gelen mevsimlik tarım işçileri, çoğunlukla, aileleriyle gelmektedirler. Bakım ve eğitim problemi bir yana, 10–12 yaşlarından itibaren çalışmak zorunda kalan/bırakılan çocuklar, ağır iş yükü altında ezilmektedir. Ancak çocuk işçiler problemi çocuklardan öte aileler ile işverenler arasında bir sorun olarak gündeme gelmektedir. Zira aileler çocukları için, yetişkin veya yetişkinlere yakın ücretler talep ederken işverenler ya çocukları çalıştırmak istememekte ya da düşük ücret teklif etmektedirler. Ancak bu anlaşmazlıklar yine de çocukların çalıştırılmasını engelleyememektedir. Örneğin, Cizreli bir işçi ailenin 10 yaşındaki kızları, aile bütçesine katkı sağlamak ve okul harçlığını kazanmak için çalışmak zorundadır. Baba, kızının yevmiyesi için önerilen düşük ücretten hoşnut değildir. Ona göre kızı en az yetişkinler kadar çalışmakta, hatta daha fazla fındık toplamaktadır. Ayrıca çocuğun çalışmadığı her gün aile için masrafın artması demektir.

İş ile ilgili başka bir problem de yasal olmayan yollardan bölgeye gelen Gürcü ve Azeri işçilerdir. Söz konusu işçilerin 15–17 TL gibi düşük ücretlerle çalışıyor olmaları, işçi ücretlerini düşürmektedir.

2.1.2.2. Yaşam Şartlarındaki Olumsuzluklar

İşçilerin ifadeleri ve gözlemlerimiz iş dışında en önemli sorunun konaklama ve barınma olduğunu göstermektedir. Yıllardır bölgeye gelen mevsimlik tarım işçilerinin konaklamaları için yerel yönetimlerin ciddi bir

hazırlık yapmadıkları görülmüştür. Su, elektrik, tuvalet, duş, atıklar gibi temel sağlık ve temizlik hizmetlerinin yetersizliği, işçiler ve çocuklar için salgın hastalıklar bakımından bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Nitekim işçiler ishalin çok yaygın olduğunu ve sivrisinek başta olmak üzere zararlı haşeratin kendilerini çok rahatsız ettiğini sıklıkla dile getirmişlerdir.

Mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı bir diğer sıkıntı ise; çoğunlukla geldikleri yörenin terörle anılıyor olmasıdır. Bu durum taraflar arasında tedirgin bir ilişki oluşturmaktadır. Mevsimlik tarım işçileri ve işveren arasındaki işe dayalı olumsuzluklar taraflara bu terör-bölge ilişkisi üzerinden yansıtılmakta ya da ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede iş anlaşmazlıkları farklı bir boyuta taşınarak ülke problemlerine eklenmektedir. Mevsimlik tarım işçileri, işverenle yaşadıkları iş ile ilgili problemleri, çoğu kez, kimliklerine dayalı bir tutum olarak algılamaktadır. Bu durum genel asayiş bakımından da provokatif bir zemine meydan verebilmektedir. Aynı zamanda sosyal dışlanmışlık olgusu olarak karşımıza çıkan bu durum çalışanlar ile bölge halkının arasında bazı önyargılar ve olumsuz davranışlar oluşturabilmektedir.

Sonuç

Tarım, Türkiye'de en önemli istihdam alanlarından biridir. Ancak başta iklim ve coğrafi şartlar olmak üzere çevresel farklılıklar, toprak sahipliği, göç gibi nedenler bölgeler arası eşitsizlikleri artırmaktadır. Bölgeler arası eşitsizlikler, nedenleri ve sonuçlarıyla çok boyutlu bir problemdir.

İş gücü arzı ve iş gücü talebi, bölgeler arası eşitsizliklerin tarımda ortaya çıkardığı problemden birisidir. Türkiye'de tarımda oluşan bölgeler arası iş gücü arz-talep farklılaşması, mevsimlik gezici/geçici iş gücü göçüne neden olmakta; başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden olmak üzere her yıl binlerce tarım işçisi, evlerini terk ederek iş gücü talebi olan, çoğunlukla, Ege, İç Anadolu, Çukurova ve Karadeniz Bölgeleri'ne gitmektedir.

Tarımda iş gücünde oluşan arz-talep dengesizliğinin giderilmesinde, yörelere göre dayıbaşı, elci, çavuş gibi isimlerle anılan tarım araçları, önemli bir işleve sahiptir. Tarım araçları, işçi ve işverenden belli miktarlarda ücret alarak işçi ve işveren arasında arabuluculuk yapmaktadır. Tarım araçları, işveren için işçi, işçi için ise iş ve ücret garantörüdür.

İşçi, işveren ve araçlar arasındaki ilişkiler, güven temelli geleneksel enformel ilişkiler ağıyla şekillenmektedir. İşverenler, iş sezonunda kendilerine işçi sağlamaları için araçlara avans ödemekte, araçlar da iş karşılığı işçilere avans dağıtmaktadır. Söz konusu ilişkiler, çoğunlukla, yazılı bir belgeye dayanmasızın yıllardır süregelen ve karşılıklı güvenle oluşan bir anlayışla şekillenmektedir. İşçi-işveren-aracı arasında iş ile ilgili oluşan

anlaşmazlıklar, yazılı bir belge olmadığı için, yine geleneksel yöntemlerle aşılmaya çalışılmakta, taraflar arasında oluşan mağduriyetler ne yazık ki giderilememektedir.

Mevsimlik geçici/gezici tarım işçiliği olgusu, genellikle, işçilerin yaşam şartlarındaki olumsuzluklarla gündeme gelmektedir. Taşıma, barınma, sağlık, temizlik, eğitim vb. alanlarda yaşanan problemler, yasal düzenlemeler ve yerel imkânlarla aşılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu girişimlerin sorunun çözümü için henüz yeterli olmadığını da ifade etmeliyiz.

Giresun ve çevresinde fındık toplama döneminde, çoğunlukla, Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'nden gelen mevsimlik gezici/geçici tarım işçileri ile işverenler ve aracılar arasındaki enformel ilişkileri ele alan bu araştırma bulguları da mevsimlik tarım işçiliğindeki aktörlerin durumdan çok memnun olmadıklarını göstermektedir. Taraflar arasında enformel olarak yürütülen bu iş ilişkisi yeterli düzenlemeler olmadığı için sıkıntılar doğurmaktadır. Aracılar zaman zaman, ücretlerini alamamaktan, işverenler çalışanlar ve aracılar üzerinde yasal bir akde dayalı talepte bulunamamaktan, işçiler ise emeklerinin karşılığını alamamaktan ve sosyal güvenceye sahip olamamaktan şikâyetçidirler. Yasal düzenlemelerin mevsimlik geçici/gezici tarım işçiliğinde tarafların haklarını güvence altına alması olumlu olarak algılanmakta ancak getirdiği yükümlülükler nedeniyle uygulama konusunda tereddütlere neden olmaktadır.

Sonuç olarak mevsimlik geçici/gezici tarım işçiliği konusunda resmi düzenlemeler, tarafların ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda yapılandırıldığı ve taraflar arasında oluşan tereddütleri giderdiği ölçüde uygulanabilir olacaktır. Böylece mevsimlik geçici/gezici tarım işçiliğinde ortaya çıkan ya da çıkabilecek sorunlar en aza indirilebilecektir.

KAYNAKLAR

- Akşit, Bahattin. (2006). Köy, Kırsal Kalkınma ve Kırsal Hane Halkı/Aile Araştırmaları. Ed: A. Eraydın. *Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalar Toplu Bakış* (içinde). Ankara: Dost Yayınları, s. 123-163.
- Altan, Feride. (1987). Tarımsal İşletmelerin Yeniden Tabakalandırılması Üzerine Bir Deneme. *11. Tez, Türkiye'de Tarım Sorunu*. İstanbul: Uluslararası Yayıncılık, s. 35-45.
- Bonanno, Alessandro. (2009). Sociology of Agriculture and Food Beginning and Maturity: The Contribution of the Missouri School (1976–1994). *Southern Rural Sociology*, 24 (2), p. 29-47.
- Boratav, Korkut. (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Geçgin, Ercan. (2009). Ankara-Polatlı Örneğinde Dışlanma Açısından Mevsimlik Tarım İşçiliği. *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), s. 3-35.
http://statik.iskur.gov.tr/tr/kurumumuz/mevzuat/yonetmelikler/tarimda_is_araciligi_yonetmeligi.htm.
<http://www.tuik.gov.tr>. (26.03.2011).
- Kaleci, Hatice. (2007). *Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir Örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı*. (2010). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Newby, Howard. (1983). The Sociology Of Agriculture: Toward a New Rural Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, p. 67-81.
- Pelek, Deniz. (2010). *Seasonal Migrant Workers in Agriculture: The Cases of Ordu and Polatlı*, Unprinted Master Thesis. Bogaziçi University.
- Ploeg, Jan Douwe van der. (2008). *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in An Era of Empire and Globalization*. Eartscan Pub., UK-USA.
- TUİK. (2009). Türkiye İstatistik Yıllığı.
- Türk, Namık Kemal. (2006). *Kilis İli Elbeyli İlçesi Merkezindeki Kadın Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yıldırak, Nurettin; Gülçubuk, Bülent; Gün, Sema; Olhan, Emine; Kılıç, Mehmet. (2009). *Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları*, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=PRJ&s_f=_5&detayle d=1&keyword=40238. (E.T: 08.07.2009).
- Yılmaz, Ali Sırrı. (2007). *İnformel İlişki Şekillerinin Kurumsal Yapılara Yansımaları: Elazığ'daki Kamu Görevlileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış doktora tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.